

Анна Ярославна: міфи і реалії.

Про доньку Ярослава Мудрого, що стала королевою Франції, я, як і більшість з нас, знаю з дитинства. Шкільні екскурсії до храму Святої Софії, захват від розповіді екскурсовода про «портрети доньок Ярослава Мудрого» у ньому. Знайомство з історичним романом Антоніна Ладинського «Анна Ярославна – королева Франції», з його романтичною кіноверсією митців «Мосфільму». По часі – захопливі лекції професора Л.Міляєвої під склепінням собору це вже у роки студентства в художньому інституті. І нарешті – робота в майстерні архітектурно-художньої кераміки, яка містилась тут само, на території всесвітньо відомого історико-архітектурного заповідника.

Спливали роки. А історія про Анну Ярославну в моїй уяві, підкріплювана подальшими ознайомленням з усе новими матеріалами та з туристичними враженнями прибулих із Франції, не зазнавала еволюції: все та ж казка-бувальщина. Аж доки фахова зацікавленість не привела до мистецтвознавчого дослідження образотворчого літопису Анни Ярославни.

Поступово все рельсфніше проступали протириччя у висловлюваннях дослідників з окремих фактів життя Анни Ярославни. Впадало в очі тиражування грубих помилок, необґрунтованість окремих висновків. Інтерес до теми підживлювала і наявність у життєпису французької королеви чималої кількості досі не розкритих таємниць.

Висновок лежав на поверхні: Анна Ярославна, героїня двох народів, опинилась поза увагою історичної науки. Історики давно задовольняються переповіданням давно знаного з життя славетної жінки середньовіччя. Без ревностів віддати її на відкуп белетристам, благословивши цим на подальше міфологізування образу, перетворення його не персонаж сучасної маскультури. Пошкодувала, що не стала істориком... А, втім... Чому не піддатись ви-

пробуваній часом цікавості, коли бажання «хочу знати» означає «хочу шукати»? Моральною ж підтримкою мого експертування теми слугувало вже завершене мистецтвознавче дослідження.

Образотворчий літопис Анни Ярославни – чималий. Відкривається він прижиттєвим Фресковим зображенням юної князівни у соборі Софії Київської. Воно дійшло до нас завдяки малюнку голандського художника Абрагама ван Вестерфельда 1651 року, точніше, копії з нього від 1798 року, виконаної групою художників з Несвіжа на замовлення останнього польського короля Станіслава-Августа Понятовського. Лише на цьому малюнку, а не на вцілілій дотепер фресці у храмі, ми можемо побачити образ Анни (не портретний, звичайно, а як знак, як символ конкретної особи, не розрахований на зорові асоціації). Фреску ж із зображенням доньок Ярослава Мудрого двічі було брутально записано під час т.зв. «реставрацій» XVIII та XIX ст. А чотири існуючі фігури на південній стіні вже остаточно ідентифіковано як портрети княжичів.

Першим зображенням Анни Ярославни французами є мініатюра «Великих Французьких Хронік» з монастиря Сен-Дені, бл. 1460 року. Історії мистецтва пощастило – нам відомо ім'я художника: Жан Фуке, придворний живописець королів Карла VII, потім Людовика XI. Мініатюра вінчає собою частину «Хронік», у якій йдеться про перебування на французькому королівському столі доньки руського монарха. Палацова сцена зображає Анну Ярославну, яку представляють Генріхові I. Король вітає свою обраницю. Тут само, трохи нижче й лівише Анну показано вже у стані королеви-вдови. Челядники оточили її, втішають. Вона уважно слухає їх, тримає за руку маленького сина – майбутнього короля Франції Філіппа I.

Маю резони стверджувати, що копія з малюнка

¹ Якубовский А.Ю. Феодалное общество Средней Азии и ее торговля в Восточной Европой в X-XV вв. // Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Вып.3. Ч.1. Л.,1932. С.24.

² Історія міст і сіл України. Київська область. К.,1971. С.577.

Вестерфельда та мініатюра Еана Фуке – найдавніші зображення Анни Ярославни. Це знакові твори. Якщо на першому з них художній образ князівни, то другому – королеви. Вартісним для нас є й те, що твори ці дають не лише перші з відомих художніх образів самої Анни Ярославни, а й перші з відомих зображень членів її великої родини (на фресці – батька, великого князя Ярослава Мудрого, матері, сестер і братів, діда, князя Володимира та прабабці, княгині Ольги; на мініатюрі – чоловіка, французького короля Генріха I Капета і старшого сина).

Далі ми знаходимо художнє втілення образу Анни Ярославни у гравюрах європейських митців XVII-XIX ст. Тривале дослідження питання дозволяє автору цих рядків стверджувати, що відомо 4 таких графічних портретів французької королеви, до того ж надзвичайно популярних завдяки їхньому широкому репродуванню. Та, на жаль, досі не атрибутованих. Моїй атрибуції цих творів присвячено публікацію в часописі «Київ» («Відомі «невідомі» портрети французької королеви». – 2001. – №5-6). Крім цього, каталогізовано та піддано історико-мистецтвознавчому дослідженню майже півсотні репродукцій з творів живопису, графіки, скульптури та декоративного мистецтва, присвячених героїні нашого матеріалу митцями Західної Європи, Росії, України та української діаспори. Цей огром роботи, маю сміливість вважати, дає мені моральне право озвучити бодай кілька «більових точок» висвітлення життєпису Анни Ярославни.

Невдовзі на подвір'ї Софійського заповідника ми зможемо милуватись пам'ятником Анні-королеві авторства патріарха вітчизняного образотворчого мистецтва Василя Бородея. Ще одну скульптуру планується встановити у Франції, в Реймському кафедральному соборі. Коли я зауважила одному з її авторів, архітектору Анатолію Ігнащенко, що Анна Ярославна ніколи не коронувалась у цьому соборі (а саме це і є приводом для встановлення там пам'ятника), адже його було зведено майже через 240 років після смерті Анни, він, не зразу зваживши на мої аргументи, потім почав гарячково умовляти, аби я ніде не викривала цієї історичної похибки до часу реалізації цього проєкту. Оскільки такої об'янки я митцеві не дала, а мої аргументи навряд чи перешкоджають втіленню непоганої ідеї у життя, – дозволю зупинитись на цьому питанні.

Кілька років тому я замислила виготовити керамічну медаль, присвячену Анні Ярославні. Художній хід народився відразу: королева Анна з «Свангелієм» у руці на тлі арки Реймського собору. Як мистецтвознавець, я знала, що це мусить бути арка романської базиліки – культової споруди доби Анни. Яким же був мій подив, коли пізніше, досліджуючи життя Анни Ярославни, я усюди наражалась на інформацію, що коронація відбулася саме у Реймському кафедральному соборі, шедевр зрілої готики, який і досі є окрасою міста! Сучасний собор авторства Жана д'Орбе спал-

комець напівдерев'яної базиліки часів Карла Великого, понищеної пожежею 1210 року.

Реймська базиліка, в якій коронувалась Анна Ярославна, являла собою похмуро-монументальну споруду примітивної композиції з глухими товстими стінами, скупо прорізними вікнами-щілинами, напівциркульними арками, масивними колонами, громіздкими вежами й важкими склепіннями (архітектура «тяжкого мовчання», – за образною характеристикою Огюста Родена). Ось у такому храмі, при велелюдному скупченні народу архієпископ Реймський примас французької церкви Гі де Шатільон поклав на голову Анни корону і з'єднав руки молодих.

Присягу на вірність Франції Анни склала на «Свангелії», привезеному нею з Києва. Цей манускрипт вона подарувала храму. Реймс став коронаційним містом ще у 496 році, коли тут прийняв обряд хрещення Хлодвіг, король салічних франків і родоначальник першої королівської династії нової держави. Коронувались у Реймсі й Генріх I, чоловік Анни, і його батько Роберт, і Генріхів дід Гуго Капет, зсвоєник Капетинзької династії. Відтоді ж, як у Реймському храмі з'явився безцінний дарунок з далекої Русі, усі наступні зверхники держави присягались на вірність французькій короні на ньому, на слов'янському Свангелії. І тривала ця традиція до кінця монархічної доби.¹

Під назвою «Реймського» Свангеліє дні збереглося до нашого часу. Місце знаходження книжки – це навіть не питання для дослідження, а один з численних прикладів підтвердження неохайного ставлення дослідників до постаті Анни Ярославни. Бо ж маємо на вибір кілька адрес – Париж, Національна бібліотека; Сорбонна; Реймський собор і навіть – канцелярія Президента Чехії (хоча насправді «Реймське Свангеліє» зберігається у міській бібліотеці Реймса, рукопис № 91).

Для того, щоб читач остаточно переконався, що легендам Анна Ярославна належить більше, ніж історії, познайомимось іще з кількома найбільш укоріненими мірама її життєпису.

Питання віросповідання Анни-королеви – одне з принципових з огляду на час, про який ідеться. Дослідники йдуть по шляху логічної вибудови: до Франції Анна Ярославна прибула за кілька років до офіційного розколу християнства 1054 року на православ'я і католицизм; як королева держави, що прийняла західну церкву, вона мусила обернутись з православ'я у католицизм.

Насправді ж 1054 роком фіксується офіційне визнання існування двох обрядів християнського віровчення, першопричиною якого була суперечка між константинопольським патріархом Фотієм та папством за верховенство у християнському світі, що ніяким чином не позначилось на мирянах. Аж до падіння Візантійської імперії 1453 року православ'я і католицизм вважались двома обрядами єдиного тіла християнської церкви. І лише у XV ст. сформувався обряд переходу із однієї з них в іншу.

Таким чином, між присяганням Анни Ярослав-

¹Щоправда, була певна перерва, про яку не вказує жодний дослідник: у середині XIV ст. книжку вивіз король Чехії і Моравії Карл IV; там до неї додали ще одну частину рукопису, глаголичну, об'єднавши їх твердою обкладинкою, оздобили. Лише 1574 року кардинал Лотаринзький повернув унікум Реймсу.

ни на вірність Франції на “Евангелії”, написаним кирилицею і листом-подякою до неї від папи римського Ніколая II за “її старання у благочестивих молитвах” латиною – немає ніякого протиріччя і підстав говорити про перехід Анни з грецького у латинське віросповідання.

Серед незятих міфів – і спекуляція довкола т.зв. герба Анни Ярославни. Хоча вже 30 років тому з цього приводу аргументовано висловився американський геральдолог і письменник українського походження Роман Климкевич (“В справі герба Анни Ярославни”. Український історик. – 1971. – 1–2), але бажання вірити, що в Анни був власний герб лишається жагучішим від бажання знати правду.

Біографія французької королеви слов’янського походження буквально рясніє досі нерозв’язаними питаннями:

- рік народження Анни Ярославни (на вибір маємо 8 варіантів – 1020, 1022, 1024, 1025, 1028, 1031, 1032, 1034 pp.)
- місце народження (Новгород чи Київ),
- варіант старшинства Анни поміж сестер (старша, середня, молодша),
- рік виходу заміж за Генріха, а відтак – рік прийняття корони Франції (1044, 1045, 1048, 1049, 1051),
- рік смерті (коливається у межах 1075–1089 pp.),
- місце вічного спочинку (Париж, Сенліс, Новгород, Київ, п’ята точка)...

Дивує не те, що жодний з істориків-медієвістів досі не наважився бодай визначити найбільш конкурентоспроможні версії. Дивує те, що Фахівців існуюча ситуація давно задовольняє. З усього набору версій, висунутих упродовж XVIII–XIX ст., кожний з них відбирає, з його погляду, найбільш вірогідні варіанти і без будь-якої аргументації чи посилання на джерело, подає як єдино існуючі.

Життєпис Анни Ярославни багатий не лише на міфи й гаданки. У ньому чимало “білих плям” – тем, яких служителі Клію ніколи не торкались. Серед таких – тема родоводу Анни Ярославни, який до цього часу залишився недослідженим.

Філіпп, Роберт, Гуго – імена дітей королівського подружжя Анни й Генріха. Роберт помер підлітком. Гуго поклав початок королівській гілці Капетинзьких Вермандау². Філіпп же, старший син, став 39 королем Франції, четвертим представником династії Капетів. Коронований у 7-річному віці, ще за життя батька, Філіпп був керманічем Франції впродовж 48 років, до свого скону 1108 року.

Пошаслививши Генріха трьома синами, Анна тим самим забезпечила владу чоловіка, який до шлюбу з нею, залишившись 36-річним монархом-удівцем, відчув не собі усю хиткість свого становища саме через відсутність нащадка. Вона забезпечила династії правління державою ще на 268 років.

Та, виявляється, що у цьому питанні зарано поставлено крапку. Бо Анна стала праматір’ю не ли-

ше вінценосним Капетам, але й усім наступним королем – аж до Лишовика-Філіппа Орлеанського, останнього французького монарха!

Зрозуміло, що ні Анна, ні Генріх, ні взагалі Капетинги не могли й гадати про таке безпрецедентне укороноване довголіття своїх нащадків. Не могли собі цього уявити й історики. Інакше цей факт давно б знайшов своє висвітлення.

Вашій увазі, шановний читачу, пропонується авторське дослідження питання родоводу французької королеви, нашої краянки.

24 травня 2001 року Київ відвідав 28-річний принц Орлеанський Шарль Філіпп. У Парижі мешкає графиня Паризька, голова роду династії Капетингів. З Африки надійшло повідомлення про нащадків Анни по лінії Капетинзьких Вермандау – родину Поустів. 1998 року, під час офіційного візиту до України Президента Франції Жака Ширака, серед членів делегації знаходився нащадок Анни Ярославни. Про свої родинні зв’язки з донькою Ярослава Мудрого повідомляло чимало приватних осіб – найчастіше з Франції, було із Куби.

Чи насправді нащадки Анни Ярославни дожили до сьогодні? І як вирізнити справжніх нащадків з поміж “лжедимитріїв”? Адже є спокуса прослідкувати корені руської князівни до XXI століття!

Бажання підтвердити або спростувати існування нащадків Анни Ярославни – стало для мене поштовхом у дослідженні родоводу цієї історичної постаті. Але вивчати це питання я вирішила у зворотному напрямку – не як родовід Анни, а як родовід монархічних династій Франції. Бо усвідомлювала, що коли Анна загубилася на сторінках нашої історії (чи не традиційне слов’янське ставлення до земляків-емігрантів!), то годі сподіватись на дослідницьку увагу до неї з боку французів.

Отже, повернемося до постаті сина Анни Ярославни, короля Філіппа I. Після нього династія Капетингів мала продовження в особах ще 10 королів, до 1328 року, року смерті Карка IV Капета, коли її заступили представники бічної гілки Капетинзького дому, династії Валуа.

І ось тут починається найцікавіше. Науковці-традиціоналісти дотримуються думки, що на цьому історія нащадків Анни Ярославни вичерпується. Інша група дослідників³, бажаючи продовження казки про королеву, хапається за рятівне ім’я Валуа. Так звали не лише родоначальника наступної за Капетами династії, а й другого чоловіка Анни Ярославни. Оскільки від Рауля III графа де Крепі і де Валуа Анна дітей не мала, ці дослідники дозволили собі дати життя ще одному міфу: старший син Анни, Філіпп, був сином не Генріха, а гранка Валуа. При цьому не пояснивши, чому ж не Філіпп I став родоначальником династії Валуа, а лише його нащадок в одинадцятому коліні, через 220 років після його смерті? (Ми знімаємо з обговорення моральний аспект цієї брутальної версії – позашлюбні зв’язки доньки Ярослава Му-

² Гуго Канет (940-996), граф Паризький, з 987 р. – король Франції, засновник династії, назва якої походить від латинської назви низької круглої шапочки абата, не ченця, що закривала вуха – сарет, яку носив Гуго. Звідси Капети = Капетинги.

³ Кулинич Д. Анна Ярославна – королева Франції // Вопросы истории. – 1967. – № 2. Hallu R. Anne de Kiev, Reine de France. – Roma. – 1973. Зоценко В. Україна-Русь – Франція: першоджерела зближення // Хроніка-2000. – 1995. – № 2-3. Канігін Ю. Від Аскольда до Олександра Невського // Дніпро. – 2001. № 2-3, інші.

дрого, вінченосний первісток-бастард!)

А тепер запізнаємось з тим, що воно було у дійсності.

Три останні Капетинги – Людовик X Сварливий, Філіпп Довгий та Карл IV Красивий – були рідними братами, синами короля Філіппа IV. Усі троє пішли з життя, не залишивши по собі синів-принців. І після смерті 1328 року молодшого з них, Карла IV Красивого, на політичну арену зійшла династія Валуа в особі її першого представника Філіппа VI.

Філіпп VI Валуа приходився кузеном трьом останнім Капетингам, старшим сином Карла Валуа, племінником Філіппа IV та онуком Філіппа III Відважного – Капетів. До того ж, у сьомому коліні – нащадком Анни Ярославни по лінії її молодшого сина Гуго. Гуго одружився на останній представниці графів Валуа, що належали до молодшої лінії роду Вермандуа. Цей шлюб започаткував рід Капетинзьких Вермандуа, шістьох його колін. Після чого 1215 року король Філіпп II Август (праправнук Анни) приєднав його до корони. Коли ж у квітні 1328 року династія Капетів увірвалася, Філіпп VI Валуа, як найближчий родич Капетів, посів французький стіл. Повертаючись до особи графа Рауля Валуа, ми розуміємо, що другий чоловік Анни Ярославни мав родинні стосунки з її першим чоловіком – як представник молодшої гілки Капетингів.

У розмові про генеалогію Анни Ярославни, про її нащадків не менш цікавим за тему імені Валуа є ім'я Бурбонів.

У деяких працях⁴ вказується, що Анна, через си-

на свого Філіппа стала праматір'ю королів-Бурбонів та Орлеанів. Вінченосні Валуа при цьому чомусь замовчуються. Оскільки ця інформація подається без коментарів, сучасні дослідники її взагалі обходять. Спробуймо дослідити це питання.

Виявляється, що вже нащадок Анни Ярославни у шостому коліні, король Людовик IX Святий породичався з Бурбонами. Він став свекром Беатрисы Бургундської з дому Бурбонів, одруживши з нею свого шостого сина Роберта. Син Роберта і Беатрисы, Людовик I Кульгавий, 1327 року отримав титул герцога. Після ж загибелі у 1589 році Генріха III, останнього Капетинзького Валуа, відповідно до Салійського закону про престолонаслідування, керманічем Франції було визнано нащадка Роберта Капета, Генріха IV Бурбона.⁵

У 1830 році королів старшої гілки дому Бурбонів змінила гілка Орлеанська. Свій родовід вона виводила від другого сина короля Людовика XIII Бурбона, брата Людовика XIV – Філіппа I, герцога Орлеанського. П'ятий нащадок герцога – Людовик-Філіпп, спочатку герцог Шартрський, потім Орлеанський, був останнім монархом Франції. Його владу увірвали вітри Лютневої революції 1848 року.

Таким чином, ми упевнились, що не лише одинадцять королів династії Капетингів, а й тринадцять – династії Валуа, сім – династії Бурбонів і єдиний укоронований представник Орлеанської гілки дому Бурбонів, – усі вони були кровними родичами доньки великого князя руського Ярослава Мудрого. Що ж до сьогоднішніх нащадків Анни Ярославни, то вони успадкували її кров через обох синів – Філіппа і Гуго.